

ЗБОРНИК О СРБИМА У ХРВАТСКОЈ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE POUR L'HISTOIRE DES SERBES EN CROATIE

RECUEIL DES TRAVAUX
SUR LES SERBES
EN CROATIE

12

DIRECTEUR VASILJE DJ. KRESTIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ СРБА У ХРВАТСКОЈ

ЗБОРНИК О СРБИМА У ХРВАТСКОЈ

12

УРЕДНИК ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

ДИНКО ДАВИДОВ

МИРА РАДОЈЕВИЋ

СОФИЈА БОЖИЋ

СЕКРЕТАР

МИРОСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука од 28. новембра 2018. на основу реферата академика *Василија Ђ. Крестића, Димитрија Стефановића, Динка Давидова* и *Злајке Бојовић, дојисних чланова Мире Радојевић и Миодрага Марковића, др Мелише Милин, др Драгана Радојичић и др Софије Божић.*

АМБЛЕМ: ГРБОВИ СА ИКОНОСТАСА ЦРКВЕ СВ.
ТОМЕ У ДИШНИКУ, РАД ЈОАКИМА
МАРКОВИЋА ИЗ 1750. ГОДИНЕ

ИЗДАЈЕ:

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

НАСЛОВНА СТРАНА: ЈАНКО МАГЛОВСКИ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: НИКОЛА СТЕВАНОВИЋ

ЛЕКТОР: ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

КОРЕКТОР: ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

ШТАМПА: ПЛАНЕТА ПРИНТ

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Чедомир Денић</i>	Образовно-просветитељски трагови Исаије Новаковића	7
<i>Čedomir Denić</i>	Tracing the educational and enlightening work of Isaija Novaković	40
<i>Мирјана Поповић</i>	Православно становништво Далмације према статистичкој табели из средине 19. века	41
<i>Mirjana Popović</i>	Orthodox population in dalmatia, according to the statistical table from the middle of the 19 th century	65
<i>Станиша Војиновић</i>	Севастијан (Самуило) Илијћ, писац 19. века	67
<i>Staniša Vojinović</i>	Sevastijan (Samuilo) Ilijć, a 19 th -century writer	89
<i>Василије Ђ. Крестић</i>	Проглас А. Т. Брлића „Браћи Хрватима и Славонцима” из 1852. године	91
<i>Vasilije Đ. Krestić</i>	Proclamation of A. T. Brlić “To brothers Croats and Slavonians” of 1852	103
<i>Бранко Ћупурдија</i>	Домаћа радиност и занати Срба у Дрежници крајем XIX и у првој половини XX века	105
<i>Branko Ćupurdija</i>	Domestic craft and crafts of Serbs in Drežnica in the late XIX and the first half of the XX century	134
<i>Ђорђе Перић</i>	Песме српских песника у мелографским записима познатих и мање познатих хрватских мелографа (2)	135
<i>Đorđe Perić</i>	Songs authorized by serbian poets in the melographic notations of well-known and lesser-known croatian melographers (2)	178
<i>Душан Иванић</i>	Преписка Лазе Костића и Марка Цара	179
<i>Đušan Ivanić</i>	Letters of Iaza Kostić to Marko Car	186
<i>Софија Божић</i>	Дубровник између Београда и Загреба од уједињења до стварања Бановине Хрватске (1918–1939)	187

<i>Sofija Božić</i>	Dubrovnik between Belgrade and Zagreb from unification to the foundation of Banovina of Croatia (1918–1939)	203
<i>Љубинка Тошева Карповић</i>	Прилог за историју Православне општине сењске – Сава Косановић, администратор Општине 1917–1919. године	205
<i>Ljubinka Toševa Karović</i>	A contribution to the history of Serbian orthodox municipality of Senj – Sava Kosanović, administrator of the municipality 1917–1919	216
<i>Славица Гароња Радованац</i>	Слобоштина 1942. и њени бунари – прилог о геноциду у НДХ и о данашњем затирању памћења у Хрватској	217
<i>Slavica Garonja Radovanac</i>	Sloboština of 1942 and its wells – a contribution regarding the genocide in NDH and the present-day obliteration of memory in Croatia	233
<i>Сњежана Орловић</i>	Духовни живот и црквена умјетност Срба у Доњем Будачком на Кордуну	235
<i>Snježana Orlović</i>	Religious life and ecclesiastical art of Serbs in Donji Budački in Kordun	274
<i>Ивана Б. Спасовић</i>	Сећање на професора др Војина С. Дабића (1949–2017)	277
<i>Ivana B. Spasović</i>	In memory of professor Vojin S. Dabić (1949–2017)	287
	РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА	289
	РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ НАЗИВА	304

ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ ПРАВОСЛАВНЕ ОПШТИНЕ СЕЊСКЕ – САВА КОСАНОВИЋ, АДМИНИСТРАТОР ОПШТИНЕ 1917-1919. ГОДИНЕ

ЉУБИНКА ТОШЕВА КАРПОВИЦ*

С а ж е т а к. – Од уласка православне општине у Сењу 1771. године у састав Епархије горњокарловачке све до проглашења уједињења православних цркава на тлу Краљевине СХС 26. маја 1919. ова је православна општина доживела бројне државноправне промене. Ипак је остала црквена општина малобројних припадника православне вере. За довршење послова око уједињења Епархија горњокарловачка је задужила пароха ријечке православне општине Саву Косановића у својству администратора који је тај посао обавио уз знатне потешкоће, будући да су Ријеку окупирали и наметнули јој војни режим Данунцијеви легионери (12. септембра 1919).

Кључне речи: православна општина Сењ (1695–1919), Сава Косановић (1863–1935), парох ријечки, Горњокарловачка епархија

I. ПРАВОСЛАВНА ОПШТИНА СЕЊА 1771–1882.

Године 1578, када је надвојвода Карло примио заповедништво над граничним подручјем између Турске и Аустрије, такозваном Војном крајином или Границом, започела је систематска управноправна и војна реорганизација овог подручја. Истом реорганизацијом 1578. године Војна крајина постала је засебно војно-управно подручје. Крајем 17. века, када је Славонија ослобођена од Турака, Војна крајина се проширила све до Земуна. Реорганизацијом је то подручје подељено на Славонску крајину, која се простирала између Драве и Купе, и Хрватску крајину, која се простирала између реке Купе и мора. Команда Хрватске крајине била је смештена у новосаграђеној тврђави у Карловцу 1579. године (Карловачки ђенералат). Карловачком ђенералату припадале су следеће крајишке регименте: личка, огулинска, оточка и слуњска. Осим крајишког простора, под Карловачки ђенералат су спадали и приморски градови Сењ, Трст, Ријека и Бакар. 3. марта 1691. основана је Сењска бискупија као висока црквена институција католичке, већинске цркве. Она је у тренутку свог оснивања добила на управљање Лику и Крбаву.¹ Године 1695. основана је Карловачко-зринпољска епархија са

* toseva@hotmail.com

1 Radomir Popović, *Serbian orthodox church in history*, Beograd, 2005. str. 76–77, Mile Bogović, ur. *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija. Izvješća biskupa Svetoj stolici (1602–1919)*, Zagreb 2003, str. 135–138. Манојло Грдић, *Карловачко владичанство*, Топуско 1990. (репринт), први део, стр.150–152.

седиштем у Гомирју. На сабору у Сремским Карловцима 1713. године Карловачко-зринпољска епархија подељена је на: Карловачко-сењско-приморску епархију и Костајничко-зринпољску епархију. Карловачко-сењско-приморска епархија простирала се на територију Баније, Лике, Крбаве и Хрватског приморја и деловала је паралелно на истом подручју са Сењском бискупијом. Године 1771. обе епархије су спојене у једну – Епархију горњокарловачку. Њено седиште је од 1721. до 1941. године било у Плашком. Обухватала је све православне Србе у бившој Карловачкој и Банској крајини. Епархија горњокарловачка имала је седам протопрезвитера, сто четрдесет пет парохија, сто осамдесет пет цркава и један манастир.

Оснивање Сењске бискупије и Карловачко-сењско-приморске епархије у кратком времену и на истом месту била је политика Хабзбуршких владара коју су водили путем верске политике. Но, обе црквене институције, с обзиром на то да су се налазиле на тлу Хрватске крајине, биле су заједно подвргнуте строгим војним правилима своје организације и деловања. Војна контрола се није односила само на организовање верског живота и рад институција већ и на пријем нових свештеника. Тако, на пример, до 1771. године православно свештенство је могло да прихвата крајишнике у своје редове, али је крајишник након тога могао да буде прихваћен за свештеника само након отпусног писма свог претпостављеног. Уз то, било је забрањено примање новог свештеника уколико на располагању има прекобројних, као и правило да нити један парох не сме да буде назначен без дозволе генералкоманде. Право на именовање за верску службу, осим тога, имали су само свештеници с подручја Аустријског царства. Осим тога, епископ у Карловцу је за службену потврду ступања на положај морао да плати 500 форинти Илирском дворском посланству, док је епископ у Пакрацу морао да плати додатних 500 форинти на рачун Угарске дворске канцеларије.

Када су 1771. спојене две епархије у једну, православна општина у Сењу ушла је у састав Епархије горњокарловачке. Била је једна од православних општина на тлу Војне крајине. Прописи, који су важили за општину у Сењу, били су истоветни као за остале православне општине у Војној крајини, што је значило да је била подвргнута рестриктивним правилима. Тако, на пример, новог свештеника је именовао епископ, али је и он био дужан да именовање пријави генералкоманди. И прописи о броју свештеника били су рестриктивни. Према прописима, насеље до 150 кућа имало је право да држи и издржава једног свештеника. Но, ако је насеље било мало, издржавање свештеника било је велики терет за мали број кућа.²

У време владавине просвећених монарха Марије Терезије (1740–1780) и њеног сина Јосифа II (1780–1790) релативно су попустиле административне стеге. Основа нових, релативно либералнијих правила била је Деклараторија (*Erläuterungsrescript*), донесена 16. јула 1779. као збир привилегија датих православнима. Деклараторија је постала основа и за регулисање верског живота у Војној крајини. Најважније право се

2 Alexander Buczynski, *Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini 1740–1868*, Povijesni prilozi, Zagreb, 1993, str. 39–96.

ипак односило на изградњу цркава. Дозвола за изградњу цркве била је повезана с бројем православних верника. Православну цркву су могли да изграде становници места у којима су становали припадници православне вере у величини од најмање тридесет кућних задруга. У тим је местима било дозвољено да се гради црква без обзира не њен архитектонски облик, док се за изградњу цркве у местима с мешовитим становништвом дозвола морала тражити од војних власти. Изградња и одржавање цркве зависили су од материјалних околности православне заједнице, а општина на чијем се тлу градила црква била је дужна само да организује бесплатан превоз грађевинског материјала (члан 66 Деклараторија).

После смрти Јосифа II (1790), средином 18. века, спроведена је друга реформа Војне крајине. Током ове фазе крајишко је подручје подељено на једанаест регименти. Та је подела остала све до (коначног) укидања Војне крајине, увођења цивилне управе и уједињења с Банском Хрватском 1882. године. Та је реформа завршена средином 19. века. У том раздобљу постепено је ликвидирана крајишка аутономија и целокупна власт пренета је на крајишког команданта. Крајишник није више био власник земље, већ корисник државног земљишта којим није имао право да управља и постао је „солдат регуларац”, односно професионални војник аустријске стајаће војске. Власништво над земљом промењено је 1850. године када је донесен „Основни крајишки закон” по ком је крајишник поново могао да постане власник своје земље. Коначним развојачењем Војне крајине и за православну општину Сењ почели су да важе цивилни прописи, који је требало да значе даљу либерализацију живота православних верника.

II. НЕКИ ПОКАЗАТЕЉИ О БРОЈУ ПРАВОСЛАВНИХ ВЕРНИКА У ОПШТИНИ СЕЊ

Због управно-правног статуса Војне крајине тешко је доћи до података о бројности православног становништва у Сењу. Архиви Ватикана могли би да буду веома важан извор докумената о православнима у Сењу и околини из разлога што је на тлу Епархије горњокарловачке истовремено била основана и Сењска бискупија. Најстарији податак о броју православних верника на тлу Сењске бискупије односи се на 1695. годину. Ради се о извештају о броју православних верника у Лици који је сењски бискуп Себастијан Главинић послао римском бискупу на његово тражење.³ Према том извештају, у Лици је живело 3.000

³ Себастијан Главинић био је веома образована особа. Познат је и као писац. Основно образовање стекао је у фрањевачком самостану на Трсату (Ријека), а филозофске и теолошке науке је похађао у Грацу, Трнави и Бечу. Након што је постигао академски статус магистра слободних уметности и филозофије, запослио се на царском двору у Бечу 1660. године. Био је члан царског изасланства за посету Русији као једини свештеник. Написао је извештај 1665. године. Остао је на двору као тумач за руски језик. Те је године именован за дворског капелана, а додељено му је и племство. Цар га је именован за сењског бискупа 1689. године, а папа га је потврдио следеће године. Најчешће је боравио у Ријеци. Умро је на повратку из Беча у Словенским коњицама. Како је имао неке црквене драгоцености, његов наследник Брајковић је покренуо судски процес да се оне врате. Mile Bogović– Darko Nekić, *Senjska biskupija*, Senj 2010, str. 25.

католика и око 3.000 „шизматика”, дакле изједначен број, „који поседују бољу земљу”, како стоји у извештају.⁴ Иако Главинић наводи поједина насеља у Сењској бискупији с односом католичког и православног становништва, он не наводи да су та насеља била у саставу Војне крајине, која је била под режимом посебних прописа.

Следећи податак о броју православних у Сењу налазимо код Манојла Грбића. Према њему, у 1784. години, дакле у време самосталне владавине Јосифа II, у Сењу је живело пет српско-православних породица (породица Димитрија Ристивојевића из Сарајева, породица Стевана Сорковића, такође из Сарајева, која је била у сродству с породицом Ристивојевића, и породица Ристе Лучића). Број православних верника у Сењу је у целини споро растао, па је тако 1790. године у граду било само девет кућа у власништву православних са 41 чланом домаћинства, године 1800. тек 17 кућа са 195 чланова домаћинства.⁵ То су углавном биле породице војних лица које су само привремено боравиле у Сењу. Више их је било на тлу Огулинске регименте, на чијем се спољном делу налазио град Сењ.

И на тлу Огулинске регименте су се појављивале исте потешкоће, које су отежавале тачно евидентирање православних верника.

Највећа потешкоћа била је у томе што су крштења, венчања и смрт православних цивилних верника уписивана у матичне књиге католика. Уз то, сада је за верске обреде лица био задужен војни свештеник.

Неке податке о досељавању православних верника на тло Огулинске регименте наводи Александар Бучињски. Он истиче да се током рата с Турцима 1788–1791. на тло Огулинске регименте доселило 1.449 поданика, а да је међу њима било 235 војних лица. Ову тезу поткрепљује и чињеница да су куће у власништву имале само две православне породице, односно да су се само две породице населиле или спремале да се трајно задрже на тлу Огулинске регименте.⁶

У време Илирских провинција (1809–1813) обални појас Јадранског мора је административно уједињен, али је ипак био сачуван систем Војне крајине какав је постојао у Аустријском царству. Остала је и подела на регименте, те број Срба у њима. Огулинска регимента, на чијој се спољњој граници налазио град Сењ, простирала се на површини од 43,50 km². На територији ове регименте живео је 41.961 становник, међутим и у француским изворима недостају подаци о поданицима православне вероисповести вероватно стога што су они за француске власти били ирелевантни.⁷

Без обзира на то о ком се аутору ради, закључак је да је број православних верника био мали, да је споро растао, да се углавном радило о

4 Исто, стр. 30.

5 Манојло Грбић, *Карловачко владичанство*, Топуско 1990 (репринт), први део, стр.150–152.

6 А. Buczynski, исто.

7 Jean-François Brun, *L' impossible intégration de la Croatie militaire (1809–1813)*, Hrvati i Ilirske pokrajine, Zagreb, 2010. стр. 215–232.

војним лицима која су се привремено задржавала у Сењу. Ови скромни подаци само су полазна основа за документовано истраживање о православним верницима – Србима у Сењу. Одређен број докумената данас се налази у Хрватском државном архиву у Загребу, док тек треба истражити где су смештени други извори. Документи у овом архиву се већим делом односе на раздобље после укидања Војне крајине.⁸ Документи који томе претходе највероватније су у архивима Ватикана и у Ратном архиву (Kriegsarchiv) у Бечу.

III. НЕКИ ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ ПРАВОСЛАВНИХ ВЕРНИКА У СЕЊУ

Православни верници Сења, иако малобројни, успели су 1788. године да изграде православну цркву. Црква се звала Успење пресветле Богородице. Око цркве се налазило гробље на ком су сахрањивани православни. Црква је, међутим, до темеља срушена 1942, у време НДХ, али су до данас остале неке надгробне плоче с именима сахрањених. Најстарија плоча је из 1802. године, дакле из доба Илирских покрајина.⁹ Према аутору Анти Главичићу, матичне књиге и инвентар цркве најпре су пренесени у Музеј Срба у Хрватској, а данас се, као што видимо из претходне белешке, у дигиталном облику налазе у Хрватском државном архиву у Загребу. Неки демографски подаци о Србима у Сењу, те другим православним верницима, могу се добити из матичних књига Ријечке православне општине. Особито су важни подаци који се односе на раздобље Илирских покрајина, када су православни добили статус нације и као такви се између себе солидаризирали и повезивали. Због тога се у Хрватском државном архиву у Загребу заједно с подацима о Сењу налазе и подаци о Ријечи.

Иако је становништво православне вероисповести било бројчано скромно, како у Ријечи, тако и у Сењу, или баш због тога, у време непосредно пре надирања Француза забележена су венчања између девојака из Ријеке с младићима из Сења. Подаци из матичних књига ријечке православне општине показују учесталост склапања бракова у Храму Св. Николе у Ријечи. Ти подаци истовремено показују да је

8 Документи Епархије горњокарловачке налазе се данас у Хрватском државном архиву у Загребу (фонд /HR-HDA – 675, PGER) и представљају неизоставну документацију коју треба анализирати за писање историје Сењске православне црквене општине. Документи су сређени, посебно су обрађене књиге, посебно списи. Списи су подељени у целине: 1785–1857, 1867–1899, 1903–1916, 1921–1932, 1933–1935, 1936–1937, 1938–1940. Осим тога, постоји (увезана) поштанска књига, Рачунски дневник за црквено–општинску и црквену благајну 1904–1908, Рачунски дневник за црквено–општинску и црквену благајну 1909–1917, уручбени записници 1886–1891, све до 1904. године, записници скупштинских и одборских седница 1887–1916, инвентар цркве 1843–1903, благајничка књига 1890–1902, дневник црквене благајне 1853–1914, књига прихода и расхода 1908–1910, благајнички дневник за црквено–општинску благајну 1904–1919. Матичне књиге, према наводима архивиста, дигитализиране су и могу се консултирати искључиво у читаоници Архива.

9 Ante Glavičić, *Kulturno-povijesni vodič po Senju*, Senjski zbornik, 1965, str. 264–322. *Isti, Stara i nova groblja i grobovi na području Senja i šire senjske okolice*, Senjski zbornik, Senj, 1992, str. 81–108.

институт брака био начин очувања социјалне стратификације чак и на релативну удаљеност каква је у то доба била између Ријеке и Сења. Подаци из матичних књига ријечке православне општине показују учесталост склапања бракова у Храму Св. Николе у Ријеци. Према подацима из књиге венчаних ријечке православне општине, у Храму Св. Николе у раздобљу од 18. X 1782 до 12. XI 1860, дакле у раздобљу од седамдесет осам година, обављено је седам венчања, дакле приближно по једно венчање сваких једанаест година, у којим су заручнице биле из Ријеке. Изузетак чини само ријечки Грк, који се оженио ћерком Цинцара из Сења. После докидања Илирских провинција, венчања на релацији Ријека–Сењ су се дешавала повремено, да би 1865. потпуно престала. Разлика у учесталости се може објаснити тиме да су правила за женидбу војних лица била изразито селективна и крута, али и тиме што је у Аустријском царству 1851. донесен грађански законик на основу ког су цивилни бракови изједначени с војним, иако се цивилни законик није односио на Војну крајину. Што се тиче карактеристика бракова из 19. века, будући да нам је из других извора позната финансијска ситуација заручница из ријечких породица, може се рећи да су се ћерке богатих ријечких трговаца удавале у Сењу највероватније за војна лица или за ретке сењске трговце. Наведени подаци потврђују настојање код православних да се очува не само верски идентитет већ и социјална стратификација будућег брачног пара. То потврђују и информације о статусу кумова као сведока на венчању. Наиме, међу најистакнутијим кумовима из Сења је свакако гроф Стафан Карузо, који је вероватно био војни заповедник. Истовремено, из Ријеке преферирани кум је био гроф Георги Мелисино (*Georgi Melissino*), руски конзул у Ријеци.

Тачни подаци о венчаним паровима могу се наћи у часопису *Artefakti*, у којем су наведена следећа венчања:¹⁰ 12 априла 1787. године, Димитрије Маурициј оженио се Аном, ћерком Ђуре Салпе Цинцара из Сења, а кум им је био такође Грк из Ријеке Атанасије Коста; 15. Августа 1791. Јован Божић из Сења оженио се Маријом, ћерком Атанасије Косте из Ријеке, а кумови су им били јермонах Николај Данилович и гроф Стефан Карусо (*Stefan Karusso*) из Сења; 12. новембра 1797. Стефан Сорковић из Сења оженио се Маријом, ћерком Симеона Атељевића из Ријеке, а кум им је био Јеремија Рашевић из Ријеке; 12. јануара 1798. Георги Јанковић из Сења оженио се Маријом, ћерком Алексије Михајловића из Ријеке. Венчао их је јермонах Сава Поповић, а кум им је био Сава Скеић из Сења. Следеће венчање било је тек 5. 9. 1820. године, дакле много након што је укинута француска управа у Далмацији и Приморју. Ђорђе Милеуснић, становник Сења, оженио се Мартом, ћерком (господара) Јеремије Рашевића из Ријеке, а кумови су им били Георги Мелисино из Ријеке, тада „советник русијски”, док су сведоци били Атанасије Милидраговић и Николај Петровић, тада на дужности руског конзула у Ријеци. У целини, тада су венчања на релацији Сењ–Ријека постала ређа, па се тек 14. априла 1828. Николај Даниловић из Карловца оженио Јулијаном, ћерком Јеремије Рашевића из Ријеке, а кум им је био Димитрије Михајловић из

10 *Knjiga venčanih Parohije Sv. Oca Nikolaja kao izvor za istoriju Srba u Rijeci*, *Artefakti*, Prilozi za povijest Srba u Hrvatskoj, Rijeka, broj 1/1994, str. 11–18.

Сења. 17. августа 1830. Јован Атанасић из Сења оженио се Маријом, ћерком Трифуна Благојевића из Ријеке, а кум им је био Георги Мелисино из Ријеке. Након тих женидбено-брачних веза изненађује то да је од 1865. па све до 1907. веза између Сења и Ријеке у смислу брачног повезивања потпуно замрла. Наиме, у матици венчаних парохије Св. Оца Николаја, нема нити једног уписа венчаних становника Сења, осим имена Владимира Дуића, који се у два наврата (1894) појављује у својству „сењског администратора”, што би могло да значи да сведочи о идентитету заручника, који је можда војно лице.

За разлику од релативне учесталости венчања, много мање су заступљена крштења, и то само за раздобље од шеснаест година: 1782–1798. На крштење у Ријеку су долазили само кумови, и то: 28. Октобра 1782. године крштено је мушко дете родитеља Теодора Левандовског и Јоане, обоје из Ријеке, а кум им је био Наум Јанковић из Сења. 15. маја 1792. године крштено је женско дете Грка, чији су родитељи Димитрије Матурициј и Ана, обоје из Ријеке. Дете је било мртворођено, а кума је била Марија, супруга грофа Стефана Каруса из Сења, и 17. јануара. 1798. године крштено је мушко дете, син Атанасија Михајловића и Магдалене, обоје из Ријеке, а кум им је био Спиридон Папа из Сења.¹¹ У матици умрлих помиње се само једна девојчица од десет година, умрла у Риједи – Агата пл. Будисављевић, преминула 28. 09. 1860.¹²

IV. ПОДАЦИ О ПРАВОСЛАВНОЈ ОПШТИНИ У СЕЊУ И ЊЕНИМ ЧЛАНОВИМА 1913–1919 ГОДИНЕ

У архиву Храма Св. Николе у Риједи налази се ограничен број докумената који се односе на Сењску општину.¹³ Те је документе донео парох Сава Косановић. Најстарији документ је Додатак инвентару српског православног народно-црквеног коренитог иметка за 1913. годину. На том је документу попуњена само једна страна која се односи на покретни инвентар. Други документ је попис Срба Сењске парохије 1916. године. На основу тих докумената могуће је реконструисати неке податке о имовинском и демографском стању Српске православне црквене општине у Сењу у 1913. години.

Документ који се односи на инвентар попунио је 31. децембра парох Јован Рајачић, тада у својству председника црквене општине, у присуству два одборника: Стевана Биге и Николе Шеготе. На документу стоји печат: Српска православна општина у Сењу. Из навода у документу евидентно је да су у 1913. години купљене три књиге, те да је уплаћена претплата за Српски митрополијски гласник за 1913. годину. У збирку покретности уписане су и две штедне књижице Подружнице I хрватске штедионице у Сењу на којима се налазила сума од 284,68 круна, власништво црквене општинске благајне и друга штедна књижица код

11 *Knjiga krštenih Parohije sv. Oca Nikolaja kao izvor za historiju Srba u Rijeci*, Artefakti, Rijeka, broj 2/ 1996, str. 38, 45, 50.

12 *Knjiga umrlih kao izvor za istoriju Srba u Rijeci*, Artefakti, Rijeka, broj 3/2000, str. 67.

13 Архив Српске православне црквене општине у Риједи, кутија 3.

исте банке, али власништво црквене општине, на којој је уписана сума од 861,68 круна, што укупно чини 1.176,62 круне. Након што је од суме одбијен отпис од три књижице унесен као „прираст” у 1912. години, остао је чист прираст у 1913. години од 526,48 круна.

Како нам нису познати подаци о приходима других православних општина у Хрватској у то доба, није могуће направити, поређења ради, оцену о имовном стању Сењске православне општине. Може се само констатовати да није била на губитку. Документ из 1916, дакле из друге ратне године, у ствари је комплетан попис православних верника Православне општине у Сењу. Према том документу, храм се звао Успење пресветле Богородице и у то доба је већ био у лошем стању. Према истом документу, Сењској православној општини су припадала оближња насеља око Сења: Нови, Селце, Крмпоте, Криви пут, Јабланац, Св. Јурај, Сењска Драга и сам Сењ. На тлу тих насеља у 1916. години живело је укупно 87 православних верника, 45 мушкараца и 42 жене. Од тога броја, њих четрнаест живело је у брачним заједницама, од којих пет у верски мешовитим браковима. У години 1916. рођено је двоје мушке деце, једна девојчица, укупно три детета. Исте године умрли су један мушкарац и две жене, укупно троје, док 1916. није обављено ни једно венчање. У истој години на тлу насеља која су припадала Сењској православној општини доселило се седам лица – три мушкарца и четири жене. Исте године се с те територије одселило тринаест лица – седам мушкараца и шест жена. Школу је похађало једанаест ученика. У то време није било ни једног православног учитеља.

Као додаток наведеном документу придодана су и имена тридесет три мушкарца – главе породице из Сења, док је њих шесторо живело у другим местима која су припадала Сењској православној општини. Према податку „присутност”, најбројнија је била породица Пувар, с осам чланова, од којих су сви били одсутни. Иза њих је следила породица Шакић, коју су чинила четири присутна мушкарца, док су у породицама Зубовић и Смиљанић биле само жене.¹⁴ Из истог пописа је видљиво да су неке породице комплетно напустиле Сењ. То су биле породице Кукић и још једна породица чије је име на документу нечитко. Према истом податку, наводе се пет мушкараца и пет жена истог презимена – Рајачић, те се поставља питање да ли то нису чланови породице сењског пароха, чији су се чланови одселили из Сења 1916. године, тј. током друге године Првог светског рата. Број одсутних мушкараца – 12 и 3 жене може сугерисати да се највероватније ради о мушкарцима у рату, док су се жене вероватно удале ван Сења. Овај извештај састављен је 31. децембра 1916. године и потписао га је парох Рајачић.

а) Разрешење јереја Рајачића и именовање Саве Косановића

Све до 12/25. јула 1917. године парох Сењске парохије био је Јован Рајачић. Он је разрешен дужности декретом (бр.192 Е. Д. ах 1917) Управе православне српске дијецезе горњокарловачке. У потпису овог

документа стоји „епископ Иларион”. Истим документом парох Рајачић је обавештен да ће примопредаја парохије бити обављена 17/30. јула 1917. године у 9.00 сати пре подне. Према декрету, заједно с примопредајом парохије требало је да буде обављена и предаја управе црквене општине. Примопредају је требало да обави протопрезвитер Сава Косановић, парох у Ријечи. Документ о разлозима разрешења јереја Јована Рајачића се вероватно налази у архиву Управе Српске дијецезе горњокарловачке, како стоји на печату, а данас се вероватно налази у Државном архиву Хрватске у Загребу. Разлог је вероватно био важан јер је разрешење дошло у јеку Првог светског рата. Можда је до разрешења дошло због сеобе породице Рајачић из Сења 1916. године, ако је то била породица пароха Рајачића.

Сава Косановић се као лице именовано за примопредају писмом јавио пароху Јовану Рајачићу 13/26. VII 1917. и обавестио га је да га је телеграмом задужио Епархијски конзисториј у Плашком да 30. јула преузме парохију и црквену општину у Сењу, те је молио пароха Рајачића да све припреми да би тог дана могла да буде обављена примопредаја. У ту сврху потребно је, према Косановићу, да примопредаји присуствује одбор црквене општине, „а ако тога нема”, онда да се као сведоци позову два човека црквене општине. Косановић истиче да је то једина вест која је стигла из Конзисторија у вези с примопредајом, те да ће, ако нешто накнадно стигне, саопштити пароху Рајачићу лично. Из ове реченице се може закључити да ни парох Сава Косановић није знао разлог смене пароха Рајачића. Изгледа је Косановић „нагло оболио”, како стоји у телеграму посланом из Ријеке 29. јула 1917, или је то био изговор да се Косановић информише о чему је реч, па је одложио одлазак у Сењ за два дана.

У збирци докумената из архива у Ријечи нема записника о извршеној примопредаји, нити било каквих информација које би се односиле на исти предмет све до 14/27. маја 1918. године. Тада је, наиме, Сави Косановићу као „администратору парохије у Сењу” послан упит Конзисторија у Оточцу о томе у које дане ће служити у парохији у Сењу.

Сава Косановић је на упит, у загради, „за Сењ”, одговорио 17/30. маја 1918. године истакавши да нема фиксираних дана када иде у Сењ, те да на састанку у Конзисторију којем је Косановић присуствовао није било речи о фиксираним данима не само стога што је Сењ удаљен од Ријеке већ и стога што Косановић има проблема с полицијом, од које стално треба да тражи дозволу за путовање током рата. Ипак, према његовом извештају од 14/27. V. 1918, он је, уз „часни пост”, исповедао и причестио све војнике и цивиле који су томе приступили.

Попис становништва, нарочито крајева који су до тада били у саставу Аустроугарске, био је кључни задатак повезан с одређивањем граница Краљевине СХС након њеног уједињења 1. децембра 1918. године. Наиме, стварањем Краљевине СХС настале су три самосталне аутокефалне црквене области у рангу митрополије: Београдска, Карловачка (Београдско-карловачка архиепископија) и Црногорско-приморска митрополија, те делови буковачко-далматинске митрополије, као и на-

ционална митрополија српске православне цркве у БИХ под врховном управом васељенског патријарха у Цариграду. Вероватно у вези с тим архимандрит Управе Православне српске дијецезе горњокарловачке из Плашког 5/18. IV 1919. послао је „Православном српском парохијском звању у Сењу” налог да одмах по пријему писма под претњом парох одмах пошаље статистичке податке о кретању становништва за септембар 1918, те да објасни зашто том захтеву није још удовољио.

И Поглаварство слоб. Краљ. Града Сења, печат Српске православне Парохије Сењске год. 1810. (или 1830); (није довољно видљиво на печату), дакле оба печата антидатирана (!), истовремено 17. априла 1919. тражи податке из матичне књиге рођених од администратора за 1898. годину, с напоменом да их мора у року од седам дана послати „министарству”. Сава Косановић је 6. маја 1919. године послао сењском поглаварству податке поименице за сваку годину, а из његовог одговора је видљиво да их је преписао из матичне књиге крштених, те је то на задњој страни документа и потврдио.

Из наведених података је видљиво да су 1896. крштена три мушкарца (Коста Пејновић, Ђуро Бањанин и Вајо Пувар), године 1897. четири мушкарца (Драгомир Михајловић, Стеван Пејновић, Милан Михајловић и Милан Ђопић), године 1898. три мушкарца (Бранко Бига, Драгомир Пувар и Сава Пејновић). На основу тих података се може закључити да је крајем 19. века у Сењу био мали број младића у годинама за војну обавезу, односно да је у цитираним годинама њиховог рођења био мали број српских породица у репродуктивној фази живота. На основу података о занимању оца: 6 родитеља занимања „опанчар”, један „лучки капетан” (Миле Бањанин), један финансијски надстражар (Михајловић Илија), један „црквењак” (Јово Ђопић), видљиво је да се ради о припадницима разних, али углавном нижих друштвених слојева. О обављеном послу у својству администратора православне општине сењске Сава Косановић је 23. априла/6. маја 1919. послао извештај Конзисторију у Плашком. Према том извештају, од дана када је примио дужност (август 1717) до априла/маја 1919. обавио је само једно венчање, једно крштење и два погребца, док је јереј Петар Вујановић из Брлога обавио два погребца за рачун Саве Косановића, који није могао стићи у Сењ, како наводи, због окупације Ријеке. Изгледа да је Саву Косановића неко „тужио” за помањкање писмених извештаја о обављеном послу или само о нередовном доласку у Сењ, што је Косановић оценио као „грехота”. Навео је то зато што приликом доношења овог мишљења нико није узео у обзир је да он у Ријечи живео, у ствари, под окупацијом. Последњи докуменат из ове збирке носи датум 20. август 1919. године. У њему је администратор Епархије горњокарловачке у име протопрезвитера поново захтева од „прав. Српског парохијског звања у Сењу”, да повратном поштом пошаље податке који се односе на „списанија народа за 1918. годину, како би се подаци о том за читаву Епархију могли овђе средити већ и одаслати врховном управном одбору”. Пожурница је Епархији вероватно дошла из Београда у којем је објављено проглашено уједињење православних цркава на тлу Краљевина СХС 26. маја 1919. године. Сава Косановић је поновио свој извештај од 11. IX 1919. године и вероватно га је послао

у Плашки. То је последњи докуменат из ове збирке. Сутрадан је Ријеку окупирао Габриеле Данунцио. Он је противнике анексије Ријеке Италији подвргао терору дозволивши самим легионарима да сами оцене ко је непријатељ анексије и кога треба терорисати. Српска црква у Ријеци и сам Сава Косановић били су једне од мета које су легионари одабрали. Црква и стан Саве Косановића су нападнути, неки, насумице одабрани документи, спаљени су заједно са цењеним старим црквеним књигама и писмима Николе Тесле својој сестри Марици, која је у то време због школовања деце живела у Ријеци. Трагом тога може се претпоставити да су и други важни документи у архиву Српске православне црквене општине, можда заједно с другим документима православне општине у Сењу, спаљени у налету легионара. Сава Косановић је морао пред нападом легионара да се пресели у оближњи Сушак, дакле у град који је ушао у састав Краљевине Југославије. Но, тиме није престао терор над Савом Косановићем. Био је то само почетак његовог страдања под фашизмом.¹⁵ Умро је у Плашком као југословенски држављанин 1935. године.

15 Љубинка Тошева Карповиц, Прогањање пароха Саве Косановића (1862–1935) у Ријеци у време фашизма, *Зборник за историју Срба у Хрватској*, Београд, бр. 8/2011, стр. 237–243.

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF SERBIAN ORTHODOX
MUNICIPALITY OF SENJ – SAVA KOSANOVIĆ, ADMINISTRATOR
OF THE MUNICIPALITY 1917-1919

LJUBINKA TOŠEVA KARPOVIC

A small number of documents from the archives of the Serbian Orthodox municipality of Senj illustrate the latest data about Serbs immediately before the unification of all Orthodox church municipalities within Serbian Orthodox Church in the Kingdom of Yugoslavia. From the writings deposited in the Croatian State Archives in Zagreb it can be inferred that the Orthodox municipality of Senj, though probably in a highly reduced membership, continued to exist until 1940. The general conclusion to be drawn from all this is that in Senj the Orthodox church municipality had existed for a long time, even though its membership had always been small in number. Its size had always varied through history not only in accordance with the regulations holding for the Military Frontier, but also depending on the local and state factors. Among the local factors there should be included both the legislation of the Military Frontier and the type of occupation prevalent in the Serbian Orthodox population of the Senj municipality. As the military profession – the activity predominantly characterizing the existence of the Orthodox Christian people, had ceased to be active around the 18th century, when the Turks retreated from Dalmatia and the hinterlands of Senj, it effectively became pointless for the people to stay in this town. What should be listed among special but significant factors is the location and activity of the Roman Catholic Diocese of Senj, having jurisdiction over the Military Frontier, which was especially active in its proselytism directed towards the Orthodox Christians. However, bad territorial connectedness between Senj and its hinterlands and the predominant form of economy tied to the sea represented the permanent factors causing the Serbian Orthodox population to be sparse and mostly on the margins of social structure. It was only those who failed to forge an alternative existence that were left to live in Senj. A small number of documents kept in the archives of the Serbian Orthodox Church in Rijeka (Fiume) provide an opportunity for us to have a sweeping view of the state of affairs and the demographic characteristics of the sparse Orthodox Christian population in the town of Senj immediately before the conversion of this town from the Habsburg monarchy to the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. Apart from that, based on the same documents we could see the first signs of the problems to be encountered by the Serbian Orthodox Church in Rijeka and the parish priest Sava Kosanović, who was appointed as the administrator of the Serbian Orthodox church municipality of Senj from 1917 to 1919.